

je pred časom zapisal nekdanji likovni kritik časnika New York Times Michael Brenson – položaj kot da si nenadoma oslepel in šele začenjaš videti, pri tem pa poskušaš biti pošten do preteklosti in odprt za zdajšnjost in prihodnost.

Časopisna kritika je igra dveh, izročena ogleduštvu javnosti. Newyorški profesor Wayne Koestenbaum je pred časom zapisal še bolj natančno: kritika je prizor razglašanja grešnega kozla, edini užitek ob branju kritike pa je po njegovem zgolj atavistično uživanje ob opazovanju trpljenja drugega. Kritika je morda res igra dveh, a avtorji imajo v njej neprekosljivo prednost, da – kot sem že omenil – kritiku lahko prav zmeraj zabrusijo, da je parazit, nebodigatreba (in temu mnenju prav rad pritrdi tudi manj razgledani in predvsem konzervativnejši del javnosti), njegovo početje pa da je v odnosu do literature podobno razmerju med pornografijo in spolnostjo.

Kaj pa drugi motivi? Ali avtorje sploh zanima, da kritik morda hoče izraziti svojo naklonjenost temu ali onemu tipu pisanja, nemara občasno celo kar njim? Se jim zdi kakor koli relevantno, da morda hoče pokazati na smer, ki jo kaže večina pisanja v kakem času, da torej poskuša detektirati "okus" in nima sam pri tem nič opraviti oziroma le toliko, kolikor sta povezana sel in slaba novica?

Jim je lahko vsaj delno razumljivo, da prostor kritike v boljših primerih deluje kot "simpozij" v že zdavnaj izgubljenem pomenu in da je avtoritativna kritika (tako kot zaresno umetniško delo, če lahko zapišem tako pompozno) javno dejanje, ki pač zahteva ustrezen navdih, pripadajočo mu imaginativno moč in seveda odgovornost? Odgovornost, ki se je morda zaveda le elitni del kritikove publike, a ne sme biti zato nič manjša in nič manj pomembna.

Izvirna neizvirnost

Meta Kušar

Če razmišljam o Enosti, ki je pri meni najvišje postavljen ideal, potem sanjaram o tistih svojih pesniških prednikih, ki niso delili ne umetnosti, znanosti in religije in tudi ne pesnikov in kritikov. Intuicija z jasnovidnostjo je nudila več od današnjega razuma in njemu pripadajoče tehnologije, zato sta bili tudi dualnost in dialektika opazovani drugače, kot sta danes. Vendar teh teženj najbrž že v Grčiji, kjer se je naš svet v zibelki pripravljaj

na marsikaj, ni bilo več kaj dosti. Kar pa se tiče pesniškega prvenstva, ne pozabimo, da je prvo filozofsko razmišljanje o izvoru vsega bivajočega pesniško delo.

Že zelo dolgo je sistematična diskusija o umetnosti neizogibna, ker pretežno racionalni in pozunanjeni svet potrebuje razlago in oceno umetniških tehnik in produktov. Kritika je nekakšen prevod, včasih tudi izdaja, zato je nadvse razumljivo, da umetnikom ni vseeno, kaj se ceni in kaj ne. Kaj se dojame in kaj ne.

Razvoj kritike nima pri postavljanju pravil nikakršne globlje logike,

odvisen je od tistega, kar postane v določenem času aktualno. Kritiki so rešeto in cedilo časa oziroma zavesti, zato so izpostavljeni nenehni nevarnosti, da postanejo lagodna trobila minljive aktualnosti, vse manj pa prevajalci bitnega oziroma razlagalci potapljačev, ki morajo raziskovati nevarno temo skrivnostnega. Edina kontinuiteta kritike je, da se za umetnino zanima, čeprav kritik ne hodi za umetnikom kakor pes za gospodarjem, dosti bolj kakor moški za žensko. Ker je kritika v glavnem podvržena trendom (ideologijam) in modi, zelo redko katera kritiška izjema koga kapapultira v večnost. Res pa je, da visoko inteligentni sledniki umetnosti včasih rešijo kakšen problem v prid naslednjih generacij, čeprav največkrat prihajajoča mladost rešitve ni sposobna posrkati.

Ker sta kritika in umetnina dve zelo različni tvorbi, je tudi med umetnikom in kritikom bistvena razlika, ki bi hierarhično morala iti v prid umetniku. Kakšna neumna situacija! Kritik je v očeh nevedne javnosti več vreden kakor umetnik, pa čeprav ga brez umetnika sploh ne bi bilo. Tudi če zane-marimo nekaj slovenskih primerov globoko ranjenih literatov, in govorice, da so nekaterim starostam časovno pravoverni kritikastri neusmiljeno prizadejali smrtonosne rane, ugotavljamo, da so danes mediji dosti bolj naklonjeni kritiki kakor umetnosti.

Zakaj?

Kritiki imajo najraje tiste umetnike, ki so izvirni v svoji neizvirnosti, ker samo taki so t. i. ustvarjalna varianta znanega oziroma priznanega. Hladen, umetni ogenj, ki jim gori sredi retoričnih

in sistematiziranih misli, je sila, ki bi jo, psihološko gledano, sicer povsem decentno lahko označili za bistrost, vendar ne za inteligentnost. Umetnikova bistrost pa mora biti, če si želi malo nesmrtnosti, v drugih legah. Umetnik mora biti nadarjen. Inteligentni ljudje samo ohranjajo in vzdržujejo naš svet, nadarjeni pa razširjajo poglede in spoznanja in neugnano s svojim darom ne odnehajo. Isti problem bo inteligentni reševal po sistemu, ki je v obstoječem svetu že znan, nadarjeni pa se ga bo lotil z iznajdljivostjo. Čeprav sta oba bistra, se že zaradi teh razlik težko sporazumeta, a moramo jim dodati še tipološke razlike v sprejemanju in vrednotenju. Kaj pa je čutom objektivno in kaj čustvom, kaj razumu in kaj intuiciji? Sodobna umetnost se danes v veliki meri ravna po čutih, njeno realistično bombardiranje je videti brezmejno, še bolj zaradi inferiorne intuicije, ki se je preselila v visoko znanost fizike, občinstvo pa kot zakleta kraljična čaka, kdaj bo prišel trenutek, ki bo iz umetniških rok ponudil izkušnjo, ki ne bo tako prekleto časovna, ampak bo zunajtelesna in zunajčasovna. Kakšni grozni besedi za nekaj, kar so nekoč preprosto poimenovali velika umetnost.

Med mladim rodом se preveč množijo kritiške lenobe, ki z neugnanim veseljem sicer rade obglavljajo, svoj ugled pa dvigujejo le s plimo učenjaštva. S čuti prepojena učenost uporablja plejade tabujev, ki pa imajo dosti več hudobnih vplivov kakor razlagalnih. V kritiških besedah je neprimerno več uveljavljene moči kakor ljubezni, neprimerno več ožine in izgubljenega smisla kakor pa osebnega videnja.

Hermetičnost in nejasnost v poeziji je zadnja stvar, nad katero bi se smel kritik pritoževati, še posebej, če ima v žepih toliko premozganih formul in v rokah iztuhtan značaj. In še nekaj: če že umetnost mora sprejeti vse več tržnih lastnosti, potem kritiško pisanje ne bo več vsega preneslo. Administriranje pravice se bo razširilo, in ko bomo umetnosti pripisali dovolj tržnih lastnosti, ji bomo morali priznati tudi pravico do jurisdikcije. Nič več ne bodo samo avtorske pravice tiste, zaradi katerih bo šel umetnik na sodišče po pravico.

Pred desetimi leti je Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani izdal knjižico B. Paternuja *Model*

slovenske literarne kritike (od začetkov do 20. stoletja), ki seveda še vedno kliče, da bi se kdo sistematično lotil tudi kasnejšega obdobja; še posebej bi bila dobrodošla refleksija na obdobje med letoma 1945 in 1990. Prav gotovo bi ugotovili specifiko, ki bi nam pomagala obvladovati sedanjost, v kateri se je politično gibanje sicer spet sprostilo, kakor se je nazadnje v drugi polovici 19. stoletja, žal pa kritiški parlamentarizem raznaša plast za plastjo hranljive substance. Kritika je vse manj prilagojena dožemanju kompleksnega sveta in praktični človečnosti. Tisto, kar je bilo nekdaj najtrša in najbolj zavirajoča kritika, se danes imenuje merkantilistični liberalizem,

META KUŠAR

modni populizem in uredniška politika kulturnih strani oziroma minut slovenskih medijev.

Že dalj časa opažam, da nekateri slovenski literati v svojem književnem delu pišejo o svetovih, ki so slovenski literarni kritiki slabo znani ali pa celo neznani. Tudi senzibilnosti, ki bi zaznala tisto, kar ustvarjalec evidentno ponuja, ni prav veliko. Kje so še nianse! Registri kritičskih duševnosti in cerebralnosti so za širšo uporabo obsežni, a prilagojeni tistemu, kar se v zadnjem desetletju na široko ponuja in podpira.

Ah, visoka umetnost! Kako sta jo Prešeren in Čop branila pred "medijskimi trivijalci" 19. stoletja, ko so zahtevali nivo, ki bo ljudstvu, tj. povprečnemu okusu blizu. In Cankar na začetku 20. stoletja, ki je žigosal kulturno indolenco povprečja: "Ti naši parveniji, ti naši mesarji s cilindrom postrani so buržoazijci samo po zunanosti, so samo po zunanosti aristokratije. Edine čednosti drugorodnih buržoazijcev in aristokratov, da čuvajo, pomagajo množiti duševno kulturo ali da jo vsaj uživajo, te čednosti v naši buržoaziji ni."

V kolektivistični moralizem, ki nas je takoj po teh narodnjakih determiniral za pol stoletja, smo se še premalo poglobljali. Pa se bomo morali, veliko moramo še predelati, zaradi posledic, ki so nepoimenovane obležale na individuumih umetnikov. Pomembno je, v kakšnih in koliko obsežnih segmentih se je sredi kolektivističnega moralizma individuum zmozel izraziti, kje je nekaznovano izživiljal zasebne ambicije in kako je obstal v skrajno hermetičnem in zakodiranem

pesniškem jeziku (Strniša, Zajc, Grafenauer, Šalamun). Seveda ne trdim, da v tistem času ni bilo nadarjenih projektov znanosti, kar pa ne pomeni, da minule dobe nismo dolžni samoreflektirati po vseh segmentih dogajanja in ustvarjanja.

Kar danes nastaja v merah višjega umetniškega povprečja, prekaša uveljavljeno kritičsko oko, zato izjemno, torej individualno globoko in življenjsko potentno, ostaja nerazumljeno in marginalizirano. Ves širši vpliv individualnega in tistega, kar slovensko literarno modo prekaša ali jo celo ignorira, je zmanjšan in onemogočen. (Ne bom izpostavljala ženskega literarnega dela na Slovenskem. Dve zgodovinski imeni lahko omenim brez sistematičnega študija primerov in slučajnosti: Ada Škerl in Mila Kačič. Drugi so se zvezde oddolžile na stara leta, kar pa ne pomeni, da sta doživeli kakšno opravičilo, ker je bila njuna povojna pionirska intimističnost spregledana. Oni dve nista imeli te sreče, kakor *Frau Oberst*, ki jo je Josip Vidmar pravočasno umestil Župančiču ob bok. Svetlana Makarovič, velika in mogočna *Kraljica noči*, ki samostojno stoji sredi slovenskih pesniških velikanov, si je položaj začarala sama.)

Ego zavest je naša vsakdanja realnost, žal pa je tudi kritikova. Prevečkrat njegova edina realnost. Umetnikova pa je ujeta v potrebe celotne psihe, zato bi bilo odlično, če bi slovensko kritičsko podjetje imelo zaposleno več fine, kompleksno trenirane pameti in manj grobe volje. Tako bi bolj odločali kompleksni umetniški motivi manj pa trmasto, omejeno, preračunljivo kljubovanje.

— Meta Kušar z Markom Crnkovičem

KUŠAR: Povejte mi, prosim, magični stavek, zakaj Slovence zanima, kaj si mislite?

CRNKOVIČ: Tega ne vem. Najbrž sem ljudem všeč, če me berejo. Ni pa to edini razlog. Razlog je lahko tudi, da jim grem na živce. Ali pa to, da si nikoli nisem prizadeval, da bi bil komu všeč – ali da bi šel komu na živce. Ampak neka usodna privlačnost obstaja, ne?

KUŠAR: Ponujate svojo uspešno individualnost?

CRNKOVIČ: To zveni izrabljeno. Danes vsi pravijo, da so samosvoji. Kaj pa naj rečejo? Saj nimajo drugih kvalitete! Ampak ja, najbrž je tudi to razlog.

KUŠAR: Če sedaj z malo distance pogledate na svoj opus, kaj lahko rečete?

CRNKOVIČ: Opus se lepo sliši! No, ljudje, ki pišejo za časopis, so običajno inhibirani. Obstaja obsesija, da mora biti to, kar napišeš, drugačno od tistega, kar misliš. Obstaja prepad med mislijo, ko je še v glavi, ko se še oblikuje, in mislijo, ko je spravljena v besedo. Tu vmes ljudem nekaj počni v glavi, da beseda ne postane adekvatni izraz misli. To ni pomanjkljiva sposobnost izražanja, to je bolj strah pred pisanjem, neki nepotreben rešpekt. Po mojem tak človek razmišlja takole: zdaj pišem, zdaj gre zares, zdaj moram bit pameten, ampak vseeno se moram malo hecat, pa kaj bojo rekli ljudje, ko bojo to brali, pa kako naj izpadem intelektualc ali ne preveč intelektualc itd. itd. – iz tega naredijo veliko komplikacijo. Recept je, da znaš in misliti in pisati: oboje je nujno, sestavine pa so poljubne. No, upam, da je v Sloveniji več dobrih mislecev, kot lahko sklepam po pisanju. Po tem, koliko se ljudje pritožujejo, da so narobe razumljeni, lahko sklepam samo to, da ne znajo pisati.

KUŠAR: Ker niso elokventni?

CRNKOVIČ: Mogoče, ampak spet ne samo to. Skrivnost ni v pogumu ali kar koli že to je, da si upam napisati tisto, česar si drugi ne. Po drugi strani si namreč marsikdo upa napisati tisto, česar si jaz nikoli ne bi. Drznost je eno, naivnost pa nekaj čisto drugega, kaj šele vulgarnost! Hočem reči, da ni vsaka dezinhibiranost dobra, ni vsaka avtocenzura slaba. Jaz uporabljam avtocenzuro kot instrument pri pisanju. Kaj vse sem v življenju že pomislil, pa nisem napisal! Kaj vse sem že imel na ekranu, pa sem zbrisal! Avtocenzura je koristna, če jo znaš uporabljati. V bistvu je to bav-bav za vulgarno in primitivno pošast, ki je v vsakem človeku – tudi v meni.

KUŠAR: Ali prevečkrat mislimo, da je avtocenzura samo ideološka?

CRNKOVIČ: Ja, o avtocenzuri se v glavnem govori v tem smislu. Zame pa je avtocenzura korekcijski faktor, da ne mislim prehitro, preveč enostavno, preveč po domače. V vsakdanjem življenju se vsak človek nagiba k poenostavljanju. Stvari pa niso vedno enostavne, zato se moraš včasih ustaviti in razmišljati. In kaj je najlepša priložnost za razmislek, če ne ravno pisanje?

KUŠAR: V meni živi avtocenzura kot nekakšen samoohranitveni nagon, ne pa nekaj, kar se na primer povezuje z globino in širokimi obzorji.

CRNKOVIČ: Običajni pomen avtocenzure je oportunistem, kaj se splača ali ne splača napisati: Naj bom oster ali previden? Ne. Moja avtocenzura je v tem, da napišem boljše. Ni vse, kar se spomnim najprej, že tudi najboljše.

KUŠAR: Vidite razvoj med vašimi začetnimi Principi in zadnjimi?

CRNKOVIČ: Niti ne. Ščasoma sem pisal vedno krajše odstavke, ker sem hotel biti čim bolj reader-friendly.

KUŠAR: Vam je zrasla samozavest in ste postali bolj aforistični?

CRNKOVIČ: Ne v tem smislu. Teh 300 kolumen je bilo koherentnih. Bil sem dovolj narejen, ko sem začel, da mi v teh letih ni bilo treba sproti dozorevati in se bistveno izboljševati. Edina razlika je bila v tem, da sem bil po šestih letih bolj bran kot po šestih mesecih.

KUŠAR: Objava vsak teden je potrditev, ki si jo človek, ki piše, želi, vendar je časopis bolj minljiv kakor knjiga. Ali ni prazen občutek, če se nikoli ne usedete in rečete: o tem moram napisati knjigo?

CRNKOVIČ: Kakšna je potrditev, če imaš knjigo? Dejstvo, da si napisal knjigo?

KUŠAR: Ste prepričani, da neki knjižni opus v javnosti nič ne pomeni, nič ne premakne?

CRNKOVIČ: To je možno, ni pa nujno. Priznam, da bi z veseljem napisal knjigo, če bi imel pametno zamisel, fiction ali non-fiction, ampak je zaenkrat nimam. Vse hočem videti objavljeno naslednji dan. Gratifikacije s tem dobim dovolj. Seveda je drugačna kot pri knjigi, ampak po količini je bistveno več.

KUŠAR: Morala bi definirati vrednote, na katerih vsak sedi, iz njih raste.

CRNKOVIČ: Seveda. Knjiga je večja vrednota kot kolumna, večja kot tristo kolumen. Se strinjam: knjiga je pa le knjiga.

KUŠAR: Življenje knjig pri nas v enem človeškem rodu tega eksplicitno ne pokaže.

CRNKOVIČ: V Sloveniji in še marsikje. Moraš biti genialen avtor, da pišeš za večnost. In ker se ne čutim sposobnega pisati za forever, se knjige raje ne lotim.

KUŠAR: Pri vas težko vem, kaj pomeni večnost.

CRNKOVIČ: Hja, ne vem, *Don Kihot* ali *Bratje Karamazovi* ali *Kapital*, no, da ne bom govoril samo o romanih. Ali pa ... ne vem ...

KUŠAR: France Prešeren?

CRNKOVIČ: Ja. Ampak koliko pa je v Sloveniji večnih knjig?

KUŠAR: Saj ni samo literatura, so tudi knjige, ki so usmerile vrsto, ki stoji za njo, na primer *Slava vojvodine Kranjske*, *Pleteršnikov slovar*, *Steletov Oris* in *Cankarjev Uvod*, pa *Kardeljev Razvoj narodnostnega vprašanja* in *Šalamunov Poker* ali pa *Murn*, *Miklošič*, ne nazadnje *Vegove tablice* ali kuharica *Felicite Kalinšek* ... vsak segment ima svojega pionirja, ki ni samo prvi, ampak so se po njem zgledovali, ker je v njem nekaj večnega. Včasih knjiga pobudi nekaj, kar se kasneje izkaže, da je reakcija na to knjigo in je zato večna.

CRNKOVIČ: Kaj reakcije! Mene zanimam jaz. Če bi šel knjigo pisat, bi jo pisal samo zase. Tu je Baudelaire zakon. V predgovoru k *Umetnim rajem* piše, da bi najraje pisal za mrtve, tako kot osamljene starke, ki si izmišljajo imaginarne prijatelje, da jim pišejo pisma, ki jih nihče nikoli ne dobi. To bi bila zame idealna knjiga. Z največjim veseljem bi jo objavil, če bi jo napisal. Ha-ha ...

KUŠAR: To so izzivalne trditve, za bridki psihološki um zelo izdajalski stavki.

CRNKOVIČ: Zame je največ, kar lahko človek doseže, da je zadovoljen sam s sabo.

KUŠAR: To je res, vendar ne pomeni, da je lahko zadovoljen sam s sabo vedno, ko naredi nekaj samo zaradi sebe.

CRNKOVIČ: Torej bi moral vedno nekdo drug ocenjevati? Ali bi bilo to v redu?

KUŠAR: Ne, vendar če sam ne znaš oceniti ...

CRNKOVIČ: A je vedno treba dobiti neko potrditev ali zavrnitev od zunaj?

KUŠAR: Ne, to ne, ampak če v človeku ni višjosti, ki bi mu bila referenca, se mora ozirati po njej zunaj sebe, in v tem primeru mu referenčni okvir dela nekaj drugega.

CRNKOVIČ: Pa ne založnik!

KUŠAR: Žal marsikje tudi založnik.

CRNKOVIČ: Jaz imam reference že v sebi. Vem, če bi pisal knjigo, če bi jo hotel napisati, ne mislim posnemati, ampak hotel bi jo napisati tako kot ta in ta avtor ali pa takšno knjigo, kakršna je ta in ta. Te reference že imam.

KUŠAR: Se vam ne zdi, da to že pomeni, da bi želeli biti nekomu všeč? Da imate močne vzornike?

CRNKOVIČ: V glavnem so mrtvi.

KUŠAR: To ni pomembno.

CRNKOVIČ: Je. Če je referenca to, da si nekomu všeč, potem je.

KUŠAR: Če iščeš, da te nekdo pohvali, je to lahko tudi mrlič. Saj vemo, da lahko mrtve matere vladajo še bolj kakor žive.

CRNKOVIČ: Ne dam veliko na to, kaj drugi mislijo o mojem delu. Saj že zdaj ne dam veliko, v okviru tega, kar pač počnem, saj drugače ne bi šel s Sobotne priloge. Zakaj bi šel na desetkrat manjšo naklado? Nista mi bistvena odziv in branost.

KUŠAR: Verjamem, da vas ne briga, kaj neki neznani ljudje mislijo o vas, ampak kako določen človek ocenjuje vaše pisanje, vseeno če je to Baudelaire, ki sploh ni tako fiktiven.

CRNKOVIČ: No, zelo malo je teh ljudi. Več ko jih je, slabše je. Če veliko ljudi misli kaj dobrega o tebi, potem je to že sumljivo. Več ko jih je, bolj gre za povprečje.

KUŠAR: Lahko bi šlo tudi za arhetipe, razumem, vi gledate bolj ekstrovertirano. Kateri so posamezniki, katerih hvala bi vam neskončno godila?

CRNKOVIČ: Živi ali mrtvi?

KUŠAR: Vseeno, dobri so vsi živi.

CRNKOVIČ: Baudelaire, Dickens, Montaigne, Pascal, Joyce ... Živi težko. No, tudi kak Slovenec bi se našel.

KUŠAR: Se bojite, da se bo prevzel ali vam ni vseeno, da bi drugi ...

CRNKOVIČ: Ne, mogoče bi koga pozabil. Kar zadeva stare, bi bil po mojem vseč Cankarju ali Josipu Vidmarju. Ampak saj je vseeno: obstaja nekaj kolumnistov, ki jih povprečen Slovenec, ki mene sicer bere, ne bo nikoli bral, jaz pa jih – tudi zato, ker me potrjujejo, da delam prav. Človek je lahko še tak individualist, pa vseeno potrebuje primerjavo. Potrebuje zavest, da je to, kar dela, prav. V slovenskem okolju tega ne dobim.

KUŠAR: Mhm?

CRNKOVIČ: Meni nič ne pomeni, da sem bil najbolj bran kolumnist ... No, saj mi godi, seveda, da ne bom izpadel domišljav, ampak več mi pomeni, če v New York Timesu preberem kolumno Gail Collins ali Maureen Dowd ali to, kar pišejo Aaronovitch v *Independentu* ali Prowse v *Financial Timesu* ali Hitchens v *Vanity Fairu* ali Barnes in Gopnik v *New Yorkerju*, in si rečem, wow, tako bi pa tudi jaz napisal ali saj sem že jaz tako napisal ...

KUŠAR: Kaj pa dialog z velikimi in večnostni moment?

CRNKOVIČ: V kolumnah ga ni.

KUŠAR: Ga imate v sebi?

CRNKOVIČ: Po mojem ne, če se še nisem lotil knjige.

KUŠAR: Beseda princip je počelo, pravir, pravzrok, vir spoznanja, nekaj bistvenega, pravilo in zakon, principi dišijo po večnosti.

CRNKOVIČ: Nekateri ja, nekateri ne. Princip je odvisen od konteksta, v katerem pride do dileme.

KUŠAR: Govoriva o filozofskem terminu?

CRNKOVIČ: Etičnem, no ...

KUŠAR: Mislim, da ni tako fleksibilen. Ali bova rekla, da principi poživljajo dobo in čas?

CRNKOVIČ: Jaz sem zadrt racionalist in tudi etične zadeve razlagam razumsko. Ni nujno, da so principi nespremenljivi. Enkrat veljajo, drugič ne – vse je odvisno od konteksta. V bistvu sem kazuist. Vsak primer zase je odklon od nečesa, kar je že znano, ni pa norma. Ampak razlog je vedno racionalen. Vedno se dá vse razložiti.

KUŠAR: Zakaj človek verjame, da se dá vse razložiti?

CRNKOVIČ: Zgodovina civilizacije dokazuje, da se asimptotično približujemo temu, da se dá vse razložiti. Dvajseto stoletje je znanstvena doba. Pri iskanju resnice religija nima v tej dobi kaj iskati, vedno manj celo filozofija, vsaj njene klasične panoge.

KUŠAR: Vam stanje sveta to potrjuje?

CRNKOVIČ: Ja. Dajte mi primer, ki ga ne bi mogli ...

KUŠAR: Ne, ne, samo sprašujem, nič nisva še rekla o naši notranjosti, o iracionalni plati psihičnega sveta, o čustvovanju ...

CRNKOVIČ: Ampak govorila sva o svetu, ne o človeku.

KUŠAR: Svet je v veliki meri sestavljen tudi iz ljudi. No, resda je v Avstraliji še enkrat več kengurujev kakor prebivalcev, ampak če od vsega, kar je na svetu, odštejeva ljudi, nama ostane precej neobdelanega, če bi želeli, da vaša trditev drži.

CRNKOVIČ: Civilizacija ni človekov emotivni svet.

KUŠAR: Ne?

CRNKOVIČ: Ne.

KUŠAR: Ali je umetniška ustvarjalnost racionalna tvorba?

CRNKOVIČ: Ni, se jo pa dá racionalno razložiti. Genialnost nekega dela je že njegova razlaga. Pri tem seveda ne mislim znanstvene eksaktnosti.

KUŠAR: Kaj pomeni razložiti?

CRNKOVIČ: Hmm.

KUŠAR: Ali to pomeni razumeti?

CRNKOVIČ: Ja.

KUŠAR: Ampak človeku je dano več orodij. Dve sta zato, da stvarnost zaznavamo, dve pa zato, da jo vrednotimo. Kako boste svoje relacije z ljudmi z mislijo vrednotili?

CRNKOVIČ: Na vrhu vsega je racio. Umetnost sicer dojemamo z estetsko senzibilnostjo, ker doživetje ni popolno, če ni intuicije, ampak zadnja inštanca je razum.

KUŠAR: Kako pa svoje emocije umeščate v ta svet?

CRNKOVIČ: Intima se ne investira v svet, genialni posamezniki ne spreminjajo sveta s svojimi intimnimi doživetji. Svet se spreminja zaradi racionalnih odločitev. Vsako dejanje je racionalna odločitev, če ga gledam civilizacijsko, politično, zgodovinsko.

KUŠAR: Jaz pa mislim, da je človek velik, če realizira osebna videnja. Zakaj je evropska civilizacija tako zelo drugačna od indijske?

CRNKOVIČ: To je pa preveč temna davnina.

KUŠAR: Tudi Evropa ni bila od vsega začetka tako zelo racionalna?

CRNKOVIČ: Zakaj ne?

KUŠAR: Vrhovi srednjega veka niso imeli tako atrofiranega duhovnega življenja, kakor je danes.

CRNKOVIČ: Narodi so se preseljevali, ustanavljali verstva, samostane, racionalno so zadovoljevali svoje interese, politične, zgodovinske, znanstvene ...

KUŠAR: Religiozna izkušnja je oblikovala življenje, tudi danes ga, če je kaj je.

CRNKOVIČ: Religiozna izkušnja danes oblikuje življenje posameznika, ne pa več skupnosti. Šele zdaj imamo pravo razsvetljenstvo. V 18. stoletju se je vera v razum začela, ampak šele danes imamo vse razloge zanjo.

KUŠAR: Se vam nikoli niti za hip ne zazdi, da gre za navidezno pojasnjevanje?

CRNKOVIČ: Kozmologija, astronomija, atomska fizika se ukvarjajo z vprašanji, na katera klasična filozofija in religije niso mogle dati odgovorov. Prispevek religij in filozofije za civilizacijo je neprecenljiv v kulturnem, duhovnem, umetniškem smislu, ampak resnici se bolj približuje znanost. Zadnje odgovore bo dala znanost.

KUŠAR: Kaj je bilo v vašem otroštvu najbolj močno?

CRNKOVIČ: Zelo sem bil navezan na starše, naredili so kar v redu človeka iz mene – no, vsaj zanimivega in znosnega. Vsako leto smo šli na morje s potovalko knjig in smo samo brali. Z očetom sva igrala vaterpolo in delala prevale v vodi, v glavnem smo pa brali. V puberteti so mi šli seveda na živce, v srednji šoli pač postaneš svojeglav in je bila družba pomembnejša. Na primerjalni književnosti je bilo samoumevno, da moraš nekaj pisati. Celo z leposlovjem sem poskušal, vendar sem pisal literarno kritiko.

KUŠAR: Vas je kakšna drago stala?

CRNKOVIČ: Najbrž ne. Gotovo sem si s pisanjem zapravlil nekaj možnosti v življenju, ampak ker tega ne morem zatrdno vedeti, mi ni žal. Neposrednih težav pa nisem imel nikoli. Sem in hočem biti racionalist. V primerih, ko se emocijam ne morem upreti, se ravnam po njih, ampak si za odločitve skonstruiram racionalno razlago.

KUŠAR: Vas ne zanima človekov psihični ustroj?

CRNKOVIČ: Niti ne.

KUŠAR: Bi pričakovala, da bi si novinarji želeli poznati človeka vsaj toliko kot umetniki.

CRNKOVIČ: Če gledaš svet okrog sebe, ga je potrebno razlagati. Najprej sebi, potem pa še eventualno drugim. Zasebnega življenja pa ni treba.

KUŠAR: Čeprav morate v njem sprejeti tudi stvari, ki jih ne morete razložiti.

CRNKOVIČ: Česa si pa jaz ne morem razložiti?

KUŠAR: No, povejte!

CRNKOVIČ: Zakaj moja žena nikoli ne pospravi cedeja nazaj v škatlico.

KUŠAR: Vaš izbor glasbe pa najbrž ni racionalen?

CRNKOVIČ: Seveda je. Poslušati Milesa Davisa je racionalno, Heleno Blagne pa iracionalno.

KUŠAR: Ne smeva metati tehtnih stvari v racionalni koš, težkih profanosti pa v iracionalnega.

CRNKOVIČ: Biti nekulturen je zame iracionalno. Ali ni logično, da pišem po racionalnem razmisleku, z emocionalnimi, romantičnimi primesmi? Moja stališča so normalna, jaz se imam za normo. Ne čudim se, da nekateri ne morejo tega sprejeti. Ne dovolim pa, da ima kdor koli mene za nenormalnega, kot nekaj, kar odstopa od norme.

KUŠAR: Enostavne reči bolje zadenete, pri kompleksnih pa zdrsnete, simplificirate. Za kompleksnost nimate potrpljenja.

CRNKOVIČ: Malokatera stvar se mi zdi kompleksna.

KUŠAR: V tem je vaša težava. Ne bi bila rada žaljiva, toda vse prej zaključite, kakor bi veliki mislec: z mislijo, še prej pa z bolečino, pa tudi z veseljem. Zakaj je masivna banalnost Slovenije tako velika?

CRNKOVIČ: Zaradi fizične majhnosti in maloštevilnosti in zaradi splošnih svetovnih trendov, ki pa jih v Sloveniji še bolj čutimo. Po angleško se temu reče "dumbing down".

KUŠAR: Danska, Latvija, Luksemburg? Katalonci?

CRNKOVIČ: Katalonci so pripeti na Španijo. Ko smo bili v Jugoslaviji, smo bili banalni zaradi sistema, ne pa zato, ker smo bili del večje države.

KUŠAR: Hmm. Kje vidite izhod?

CRNKOVIČ: Če bo šlo po inerciji, bo šlo na slabše. Če se bodo standardi izboljšali zaradi političnega, kulturnopolitičnega, medijskega truda, bo šlo pa navzgor.

KUŠAR: Kje pa je v Sloveniji največ pozitivne selekcije?

CRNKOVIČ: Kjer gre za biznis, gre zares.

KUŠAR: Delo je po dobičku resna firma, čeprav njihovi izdelki niso dobri.

CRNKOVIČ: Imajo izgovor: dokler je dobiček, ni nič narobe. Kako boš nekomu dopovedal, da dela slabo, če dela dobiček? Samo tako, da mu daš misliti, da bi lahko imel še večjega, če bi delal še bolje. Ampak Delo ga ima že zdaj preveč in tega ne verjame. Pri RTV Slovenija pa ne gre za dobiček, ker je javni zavod, ampak morajo kazati program. Televizija je hiša ogromnih in množičnih frustracij. Prekleta dobro vejo, da zanič delajo, ampak se nimajo časa s tem ukvarjati.

KUŠAR: Na Delu niso frustrirani?

CRNKOVIČ: Seveda so frustrirani, ampak se tolažijo z denarjem in branostjo – kot da bi to bil kak kriterij. So pač osrednji dnevnik. Človek se pač prej loči, kot da bi zamenjal časopis. To je inercija, ki jo Delo izkorišča. Izmišljajo si nenehno nove priloge, ampak vse spremembe kažejo, da je projekt vse manj kredibilen. Obstaja jedro, ki vzdržuje novinarske standarde, ki so v Sloveniji verjetno najvišji, ampak še zdaleč niso več edini in bojo vedno manj. Prehitevali jih bojo tisti, ki imajo močnejšo motivacijo od statusa quo. Najhujše je delati nekaj pomembnega in biti kljub temu frustriran. Če je nekdo frustriran, ker je zavozil službo, kariero, šole, je to še razumljivo. Ampak novinarji? In ko bi bile vsaj odškodnine za frustracije normalne!

KUŠAR: Pregledujete slovenske revije za literaturo in kulturo?

CRNKOVIČ: Tako, tako.

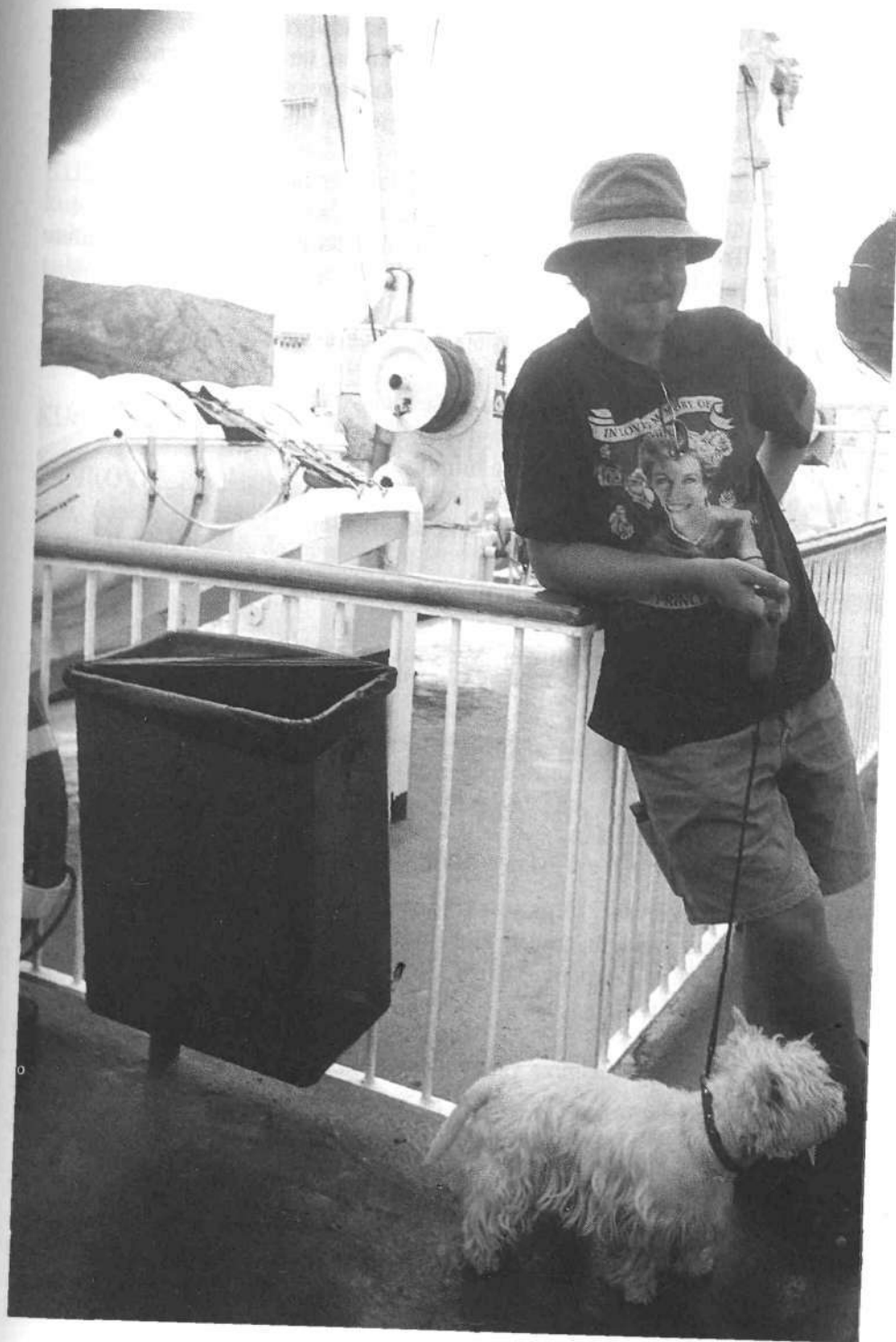
KUŠAR: Kakšne so bistvene razlike med Novo revijo, Sodobnostjo, Literaturo, Dialogi?

CRNKOVIČ: Zaprte so v svoj krog. Prav je, seveda, da obstajajo. Nova revija ima toliko moči, da ji je uspelo lansirati še eno revijo. Ampak v eni številki Times Literary Supplementa je napisano več pametnih stvari kot v vseh teh revijah skupaj v enem letu. V bistvu pa tega ne berem. Jaz imam svoje čtivo, svoj internet ... Te stvari mi več dajo.

KUŠAR: Kakšna je za vas razlika med meščanskim in urbanim?

CRNKOVIČ: Temelj je podoben, vendar je urbano moderno, meščanstvo pa tradicionalno. Urbanost je špica, ki vleče svet naprej, meščani pa so konzervativni.

KUŠAR: Nikoli v zgodovini niso bili, dokler jih partijska avantgarda ni naredila na polovici evropskega sveta za reakcionarje.

CRNKOVIČ: Danes niso več meščani tisti, ki bi vlekli razvoj naprej. Meščani varujejo lastne pozicije, ohranjajo sprejete vrednote, ne nujno sporne, ampak stare. Edini, ki lahko vlečejo svet naprej, so urbani profesionalci, ki so pripravljeni zamenjati svoje vrednote za kaj modernejšega.

KUŠAR: Kaj pa je moderno?

CRNKOVIČ: Trendi, ki obstajajo v današnjih družbah: znanost, mediji, umetnost, industrija, biznis. Meščanske vrednote danes ne dopuščajo sprememb.

KUŠAR: Od kod vam te ideje? Da se meščana deklarira kot konzervativnega?

CRNKOVIČ: V devetnajstem stoletju so še vlekli razvoj naprej.

KUŠAR: Tudi v dvajsetem, kjer niso bili dezavuirani.

CRNKOVIČ: Zdaj pa ne več. Zdaj to dela urbani sloj.

KUŠAR: V Evropi je še veliko aktivnega meščanskega sloja.

CRNKOVIČ: Ne, to je urbani sloj. Meščani so konzervativna socialna kategorija.

KUŠAR: Bi bila vesela, če mi razložite, kar trdite.

CRNKOVIČ: Kaj sploh je meščan? Človek v svobodnem poklicu, ki živi v mestu, ali kaj?

KUŠAR: Ne, to je Ovsec, ki pa ni zaradi tega meščan, ampak zaradi drugih stvari. Ne moreva sedaj na sredini zamenjati vlog. Zanima me, zakaj trdite, da je danes meščanstvo Londona, Pariza, Stockholma, Bologne, Züricha ali Amsterdama konzervativno.

CRNKOVIČ: Težko govorim za vsako mesto posebej.

KUŠAR: Od kod vam ideja, da je meščanstvo Evrope konzervativno?

CRNKOVIČ: To je konzervativni srednji sloj tako v Parizu kot v Ljubljani.

KUŠAR: To zveni res kot kompleks, kot predsodek.

CRNKOVIČ: Ne vem, kako bi vam to dokazal.

KUŠAR: Poskusite. Prej ste rekli, da se dá vse razložiti.

CRNKOVIČ: Meščan ima soliden socialni položaj, ki pa ga noče spreminjati. Ni propulziven, ni špica, ki vleče naprej.

KUŠAR: Ali danes pomeni nekaj velikega biti svetovni borzni špekulant, kupiti vse in vsakogar pod kakršnimi koli pogoji, konzumiranje vsega, ali je nekaj naprednega, da si zadovoljen s srednjo ekonomsko opremljenostjo in tuhtaš ideje, ki bodo še za čez petdeset in sto let? Kaj danes pomeni biti napreden? Grabiti kapital?

CRNKOVIČ: Tudi.

KUŠAR: Kaj je pred tudi?

CRNKOVIČ: Razmišljati naprej, imeti širšo socialno zavest, pa zavest o samem sebi, poskušati izboljševati življenje s tem, da si dojemljiv za novosti, da si intelektualno bister, da opaziš, kaj se okrog tebe dogaja, da imaš širok horizont ... Saj za vas ne bi rekel, da ste meščanka. Imel bi vas za čisto spodobno urbano profesionalko.

KUŠAR: Ne, ne, jaz sem meščanka, zato pa toliko bezam v ta vaš kompleks.

CRNKOVIČ: Saj sem tudi jaz zrasel v tem. Dišalo je po socializmu, kaj hočem, ampak bili smo meščanska družina – spodobna, dolgačasna in nevpadljiva družina, duhovno in materialno solidno situirana, iz centra mesta, niti ne nepomembna, taka tipična sixties, seventies meščansko-komunistična družina z vzorno opremljeno in pospravljeno dnevno sobo. Na dvorišču pa štala. Zame je bilo to krasno gnezdo.

KUŠAR: Pustiva zaenkrat izvor, če se pogovarjava, na kaj pristajava, na kakšne vrednote in na kakšen program za prihodnost?

CRNKOVIČ: Osebno ali družbeno?

KUŠAR: Oboje. Osebno se uresničiti in s svojo realizirano kapaciteto, ozaveščenostjo podpreti kolektiv. Tako je človek vizionar z vplivom.

CRNKOVIČ: Vizije kot metode nimam izdelane. Je pa to neka mešanica osebne, intelektualne in emocionalne, in socialne emancipacije z intelektualnim razsvetljenjem, racionalističnim načinom razmišljanja z vsemi možnimi dodatki, zaradi mene lahko tudi z religijo, ki je zame sicer bolj stvar karakterja ... Je to vizija?

KUŠAR: Pred seboj imamo kompleksen svet, na primer neorganizirano poslovanje, ločeno nacijo, krasno pokrajino in zemljo, človeški potencial, pretežno populacijo, ki se je navadila, da je individuuum prepovedan ali pa da ga izživljajo na vikendu, kvarjenje na vsakem koraku: živali, ljudi, mesta, narave, negativno selekcijo, sisteme, ki frustrirajo, metropolo, ki to ni ...

CRNKOVIČ: Ali lahko ima vizijo človek, ki ni v položaju, da jo uresniči? Lahko imam sto vizij, pa bom še vedno samo kolumnist – to je vse, kar lahko naredim. Vizijo mora imeti Drnovšek ali kateri od teh.

KUŠAR: Saj jo ima, ampak vsega tega ni v njej, pa še marsičesa drugega ne.

CRNKOVIČ: Če rečem za vse ljudi, je vizija to, da človek dobro opravlja svoje delo. Dobro opravljati svoje delo je pravica, ne dolžnost. To je dolžnost samo pri politikih.

KUŠAR: Človek ima najbrž pravico do uspeha in do smisla. Najbrž je ravno urbani liberalizem, meščanski že ne, postavil marsikaj na glavo, ljudi slabo kulturno opremlja, ne ozavešča jih, nenehno se moramo tolči za meje kulture, prava, kmetijstva, šolstva ... Še nikoli nismo vedeli, da so zidovi med lepo urejenim svetom in prikritim kaosom tako zelo tanki.

CRNKOVIČ: Vse težave izvirajo iz svobode, ki ni podprta s pametjo, racionalnostjo in etiko. Zgodovinsko gledano, lahko to svobodo res pripišemo meščanstvu, ne pa tudi tega, s čimer je treba danes to svobodo nadgrajevati. Ne bi pa zagovarjal meščanstva samo zato, ker je bilo v zadnjih desetletjih degradirano in skoraj izbrisano.

KUŠAR: Niti ljubljanskemu meščanstvu ne pripisujem take neozaveščenosti, kaj šele evropskemu. Če se oba strinjava, da vsak živi, kot zmore, sva spet nazaj pri negativni selekciji ali pa pri normi, ki je oziroma ni postavljena. Meščanska norma je bila visoko postavljena in vsa današnja evropska višina še vedno sloni na evropskem meščanstvu.

CRNKOVIČ: Izvira iz njega, ne pa sloni na njem.

KUŠAR: Zdi se mi, da vaša urbana liberalizacija sloni na ekstrovertiranem amerikanizmu, ki ima svoje korenine, zgradbo in končno tudi cilje, izhajajoče iz modela, ki je zrastle pri njih. Predvsem je brez koordinat.

CRNKOVIČ: Koordinate? Saj ni več nobene prave metafizike. Urbani sloj ne ve čisto dobro, ali je to, kar dela, sploh prav. Meščanstvo pa misli, da pozna metafiziko in da je vse skupaj organizirano v pregleden sistem. Sicer pa se jaz

osebno amerikanizaciji upiram. Od Amerike poberem kak dober pop, ki se me komaj prime, načeloma pa sem zadrt in nadut Evropejec. Amerika me v bistvu ne zanima – no, pa tudi Tibet ne.

KUŠAR: Vidim, da meščanstvo metafizike ni dovolj ponotranjilo. S čim pa naj danes pred intelektualno objestnostjo branim svoj pristni psihični status?

CRNKOVIČ: Metafizika je razpadla zaradi filozofskega in duhovnega razvoja, ne zaradi komunistične revolucije, ne zaradi prve in druge svetovne vojne, ne zaradi atomske bombe, raka, aidsa ali norih krav.

KUŠAR: Po svetu danes drugače hodi, pa tudi v vsakem človeku še je. Mogoče sedaj bolj rovari v temi in pod zemljo, prej pa se je povprečju zdelo, da je bila na nebu in kaže pot.

CRNKOVIČ: Danes je veliko težje delati dobro, kar je glavni dokaz, da je metafizika razpadla. Včasih so prekleto dobro vedeli, kaj je dobro in kaj slabo, kaj je prav in kaj narobe. Danes pa je vse dvoumno.

KUŠAR: Če manipuliraš s svetom, manipuliraš tudi s svojimi instinkti in duševnimi doživetji, stališči, idejami, kulturno tradicijo, obredi družbenega sodelovanja. Glava ne razume globokega čustvenega zadovoljstva.

CRNKOVIČ: Današnji vizionar je brez temelja in brez razloga. Zame je vizija to, da ne vem, kaj bo, ampak prav to hočem, in to je definicija današnjega razvoja, urbane predstave o svetu: ne veš, kaj bo, ampak točno to hočeš.

KUŠAR: Ne vem, ali bi vas tisti mrtvi za to potrepljali po rami.

CRNKOVIČ: Ker ni zgrajenega sistema, si jemljem koščke, tudi tiste iz že preverjene zgodovine. Današnji svet si sestavljam iz enega Baudelairjevega koščka in mojega razumevanja in drugih koščkov ter svojo nedefinirano vizijo poskušam dati naprej. Če je dobra zame, bo mogoče še za koga.

KUŠAR: Katere koščke pa poberete od Baudelairja?

CRNKOVIČ: Od njega kupim vse.

KUŠAR: Tudi njegov odnos do Boga?

CRNKOVIČ: Ja. On je Boga sovražil, ker ga je čutil kot represijo, obenem pa kot nepogrešljivost. Meni pa ga ni treba, ker ga ne čutim in vanj ne verjamem.

KUŠAR: Kaj vam dá *Don Kihot*?

CRNKOVIČ: Velika zgodba je, čeprav zame ni inspirativna. Je pa večna tema v tem smislu, da hoče človek narediti nekaj nemogočega, da fantazira in je poražen. Omenil sem ga bolj v kontekstu večnih knjig. Kar pa zadeva Dickensa in Dostojevskega, je realizem zakon. Zame sta najbolj fascinantna. Danes nihče ne more napisati Idiota: vsa ta psihologija, dvogovori, nianse, te zgodbe in odnosi!

KUŠAR: Aha!

CRNKOVIČ: Danes bi lahko neki pisatelj vzel enako psihološko strukturirane ljudi, jih postavil v isto socialno in kulturno okolje, v isti čas, pa bi bil roman povsem nekaj drugega.

KUŠAR: Najbrž se vam ne zdi, da je znal Dostojevski samo pisati.

CRNKOVIČ: To je videl v svoji glavi!

KUŠAR: Imel je enormen talent za pisanje, pred njim so bili odlični ruski pisci, če že govoriva o pisateljskih standardih, vendar je imel dar tudi za globoko poznavanje človeka, vprašanja večnosti mu niso dala miru. Za globoko religioznost gre ...

CRNKOVIČ: ... in globok ateizem. Zgovorno je, da se pri vseh teh milijardah ljudi, ki so se po njem rodile, ne najde en sam, ki bi imel podobno senzibilnost.

KUŠAR: Kaj pa vas tako neskončno fascinira pri njem?

CRNKOVIČ: Psihologija. Predvsem pa to, da je vse res.

KUŠAR: Kako pa veste, da je res?

CRNKOVIČ: Vse je naravno, logično, kot bi opazoval sam, ne pa bral.

KUŠAR: Je racionalno?

CRNKOVIČ: Ne, je pa natančno in preverljivo. Točno tako, kot bi bilo v resnici.

KUŠAR: Pri njem doživite življenje, resnično življenje. Resnično življenje je v primeri z Dostojevskim manj resnično.

CRNKOVIČ: Zame je realističen tudi *Čakajoč na Godota*. Tudi zanj sem pripravljen reči, da je natančen in preverljiv.

KUŠAR: Oba imata ogromno čustev, čutnega in iracionalnega.

CRNKOVIČ: Vse je narejeno stoddstotno natančno. Maksimalno prepričljivo. To je doživetje življenja na dlani, dobesedno kot da si med onimi ljudmi. Ali Dickens!

KUŠAR: Verjamete mu tudi brez izkušenj, v sebi čutite doživetje in vas gane, ne?

CRNKOVIČ: Tudi. Modernizem v temelju ni presegel ne realizma ne romantike, ki sta podstat vsega. Tudi postmodernizem in vse drugo danes je samo redesign teh dveh temeljnih nazorov. Restyling, kot da gre za nov model avta.

KUŠAR: Vse vaše pisanje izhaja iz doživetja?

CRNKOVIČ: Če mislite, ali lahko pišem kritiko, če sam nisem napisal knjige, ali šimfam oddajo na televiziji, če sam nisem napisal scenarija ... Najbrž ne mislite tega?

KUŠAR: Ne. Ženska veliko doživetega pove o otrocih, čeprav jih ni rodila, tudi o mačkah lahko doživetno pripovedujemo, če jih dobro opazujemo in če nismo specializirani. Če si široko izobražen, če si varuh skrivnosti in zakonov, lahko veliko suponiraš. Velika razlika je, ali samo rečeš, da to ni dobro, pa to tudi ne, če te pa kdo vpraša, kaj je dobro, lahko samo rečeš: ne vem.

CRNKOVIČ: Pravico imam reči, da ne vem. Vem, da ni dobro, ne vem pa, kako bi bilo dobro. Zakaj bi moral vedeti, kako je dobro, če hočem samo povedati, da ni dobro?

KUŠAR: Ne da bi moral, zdi pa se mi, da je razlika med tem, ko človek samo o nečem neznanem razmišlja, morda sanjari, špekulira ali pa predeluje izkušnje, podatke in doživetja.

CRNKOVIČ: Doživetja česa?

KUŠAR: Življenja. V romantiki in v realizmu so literati imeli velik talent in obilico življenjskega materiala, saj so stali v areni življenja. Romantiki in realisti so zelo veliko živeli.

CRNKOVIČ: No, Balzac ni šel iz kabineta.

KUŠAR: Ko je pisal, ne, ampak že prej je sledil človeški komediji, če je prihajala pred njegovo pisalno mizo, ponoči je hodil opazovat življenje, pa še kaj drugega. Dostojevski je ogromno živel, Byron tudi. Tujina je najpomembnejša beseda angleških romantikov, bili so ljudje, ki so z dejanji šli za svojimi sanjami. Sanje so bile skoraj isto kot dejanja, dokler niso spoznali, da je vse to, kar je pred nami, samo sanjsko. Saj veste, kako so umirali.

CRNKOVIČ: S tega stališča nisem jaz doživel nič. Mogoče je to razlog, da pišem kolumne in ne romane. Za to mi ni treba doživljati avantur v grški osvobodilni vojni, niti se sukati po londonskih in pariških salonih, ni mi treba ne v vojno, ne v Italijo, ne v zapor ... Sem samo lokalni kolumnist, za to pa zadošča, da gledam svoj mali svet s široko odprtimi očmi in da si jih ne zatiskam pred tistim, kar je onstran. Ne bi pa imel nič proti, če bi bil Bruce Chatwin ali Ryszard Kapuscinski. Ampak za to bi se moral roditi kje drugje.

KUŠAR: Želela sem, da malo razjasnite, kaj vas pri teh literatih tako zelo fascinira. Zdi se mi, da sposobnost za njihova doživetja.

CRNKOVIČ: Pri Byronu bolj osebnost, pri Dostojevskem pa gre za literarno fascinacijo. Vsega, kar je napisal, ni mogel doživeti, ker je preveč genialno.

KUŠAR: Kaj pa Pascal?

CRNKOVIČ: Čeprav nikoli nisem imel dilem glede vere ali nevere v Boga, me je dokončno prepričal šele Pascal. Šele ko sem bral *Misli*, sem si rekel, da je očitno res bolje, da ne verjamem. Kot filozofija se mi zdi Pascal višek realne, praktične filozofije. Njegova moralna drža je bila vrhunska. Človek, ki je želel verjeti v Boga, tega ni mogel dokazati.

KUŠAR: Želel je verjeti, racionalno dokazati, vendar se je še bojeval za religiozno izkušnjo, za doživetje. Če me kdo vpraša, ali verjamem v Marka Crnkoviča, mu ne bom mogla odgovoriti, da verjamem, ampak, da vem, da je. Zakaj bi morala verjeti v Marka Crnkoviča, če vem, da je?

CRNKOVIČ: Govoriva o Bogu ali o meni?

KUŠAR: Racionalno doživeti Boga je nekaj drugega kakor doživeti ga, recimo, v svojem srcu.

CRNKOVIČ: Doživetja Boga ni. Halo!? Če kdo trdi, da je doživel Boga, je imel psihične motnje.

KUŠAR: To so najboljši stavki najinega pogovora. Moja teorija je, da se senzibilni učijo od modrecev, za manj senzibilne pa je življenje najboljša šola.

CRNKOVIČ: Imam se za senzibilnega. Da ne verjamem v Boga, še ni dokaz, da nisem senzibilen.

KUŠAR: Če se imate za senzibilnega, najbrž še ne pomeni, da ste zares senzibilni. To, upam, veva. Tudi jaz se imam lahko za dobro pesnico ...

CRNKOVIČ: To ni isto. Senzibilnost je samo ...

KUŠAR: Ali mogoče ni moja pesniška senzibilnost tista, ki jo najbolj poznam? Če jo pripoznam za največjo ... je največja?

CRNKOVIČ: Zakaj pa ne?

KUŠAR: Ker je to lahko tako ali pa ni.

CRNKOVIČ: Bog in senzibilnost? Ah, no, človek mogoče verjame v Boga zaradi frustracije, ki bi jo doživljal, če ne bi verjel.

KUŠAR: Z vero v Boga nimam težav, ker vanj ne verjamem. Duša me je naučila drugačnih reči. Ljubezen dá resnično izkušnjo o stvareh, ali ne? Če jo imaš, stvari so, če je nimaš, lahko verjameš vanje.

CRNKOVIČ: Čakajte, izkušnja lahko pomaga človeku do tega, da napiše *Brate Karamazove* ali *Idiota*, nima pa izkušnja nič s tem, ali verjame v Boga ali ne. V Boga lahko verjameš, če se ti zdi, da obstaja, meni pa se to niti ne zdi – kaj šele, da bi imel izkušnjo. Jaz je nimam in sem prepričan, da je niti ne bom mogel imeti. Ergo, Boga ni. Lahko bi bil obsojen na smrt in pol minute pred streljanjem pomiloščen, kot Dostojevski, lahko bi bil anarhist, napol blazen in shizofrenik in genialen pisatelj. Vse to bi lahko doživel, Boga pa ne morem doživeti.

KUŠAR: Ljudje so včasih živeli, nato pa se umaknili, tuhtali in pisali. V današnjem maničnem svetu so pa ljudje na življenje pripeti kakor na drogo. Prav na banalno, vsakdanje življenje. Bi vi lahko bili en mesec brez telefona, radia, televizije, recimo s psom v naravi, ampak ne divji naravi?

CRNKOVIČ: To je res, ja. Vprašanje, ali bi zmožel. Sem bolj kabinetni človek.

KUŠAR: Nimate dovolj tega praznega, banalnega sveta, vas ne vlečejo izkušnje, lastna notranja doživetja?

CRNKOVIČ: Ne. Potrebujem predvidljivost okoli sebe.

KUŠAR: Je nezavedno močno, ali se vam zdi, da je to nekaj fiktivnega, da ni realizem?

CRNKOVIČ: Pri meni ni zelo izraženo. Jasno mi je, da sem na neki način odprta knjiga, ampak to, kar bralci berejo, ni nezavedno. Ne bom trdil, da pokažem samo tisto, kar racionalno hočem, ker je v tem vedno tudi nekaj spontanega, nehotnega – mogoče podzavestnega, ne pa nezavednega. Psihoanalitiki ne bi imeli veliko početi z mano ali z mojimi teksti. Malo bi prišlo na dan, česar se sam ne bi zavedal ali kar bi bilo zelo različno od tistega, kar je že na prvi pogled očitno.

KUŠAR: Zakaj mislite, da ni neznanega dela v vas?

CRNKOVIČ: Baje sem muhasti dvojček, ampak po določenem času je te nepredvidljivosti konec. Mislim, da v meni ni veliko več od tega, kar vem sam o sebi ali kar dam vedeti o sebi drugim.

KUŠAR: Spodobi se, da zaključiva s politiko in kulturo.

CRNKOVIČ: Samo, da ne bom rekel kaj nespodobnega.

KUŠAR: Zakaj mora biti minister za kulturo ženska?

CRNKOVIČ: Zato, ker je resor dovolj nepomemben za žensko. Prej bojo imele ZDA Afroameričana za predsednika kot Slovenija žensko na čelu vlade. Samo v kulturi so lahko ženske glavne. Kulturna in ženska politika v Sloveniji pašeta skupaj, ker obe funkcionirata na deklarativnem nivoju, češ potrebujemo kulturo in potrebujemo aktivne ženske na javnih funkcijah. Eno in drugo nas kao bogati. Odnos do žensk je postal podoben odnosu do kulture: stvar načel ali magari koalicijske pogodbe, kar pa je v očitnem nasprotju z dejanskim stanjem. Sicer pa je Drnovšek že od vsega začetka imel Majdo Širca kot na dlani za ministrico za kulturo, pa je resor prodal Združeni listi, ne da bi trenil. Šele potem je to postal kvazifeministični problem. Politiki se bojijo, da ne bi postalo očitno, da se ženske bolje obnesejo kot moški.

KUŠAR: Ali ni tukaj zajeta tudi kulturna senzibilnost, relacija do ustvarjalnosti?

CRNKOVIČ: Po mojem je to nasploh problem senzibilnosti: moški nimajo ženske senzibilnosti, in obratno, kulturniki nimajo politične, in obratno, podeželani nimajo urbane, in obratno, itd. V bistvu smo tu vsi malo krivi – eni seveda bolj. Drnovšku se, recimo, ni dalo niti na 200-letnico Prešerna. Je pač človek, ki ne potrebuje kulture, ampak kot premier bi se lahko pretvarjal, da

jo potrebuje vsaj občasno in za potrebe protokola. Kaj naj s premierom, ki nima niti toliko kulturne senzibilnosti, da bi šel na proslavo ob 200-letnici največjega slovenskega pesnika? Kot intelektualca in človeka s kulturnimi potrebami me njegov odnos žali. Če pa doma v samoti bere Dostojevskega, se seveda opravičujem.

KUŠAR: Priznate žensko in moško specifiko pogleda na svet?

CRNKOVIČ: Vidim jo, ne znam si je pa razložiti. To je ena mojih malih ugank v življenju.

KUŠAR: Bi se strinjali z ugotovitvijo Vzhoda, da je modrost ženska lastnost, sočutje pa moška?

CRNKOVIČ: Ne bi se strinjal, ker sem Zahodnjak. Ženska je seveda lahko modra, ampak to bo vedel samo tisti, ki jo dovolj dobro pozna, ne pa družba v širšem smislu. Ženska je v funkcionalnost družbe drugače vpeta kot moški. Svet vodijo moški, zato je moška pamet hitro operacionalizirana. Za žensko pamet pa ve samo relativno majhen krog. Tako pač svet funkcionira.

KUŠAR: Moško-žensko opazujem kot dualizem sveta. Kaj lahko moški danes relevantnega pove o ženski?

CRNKOVIČ: Razen o tisti, ki jo ljubi – nič.

KUŠAR: Mislite, da bi Slovenija prenesla štiri kolumniste Crnkoviče?

CRNKOVIČ: Slovenija prenese vse, zakaj ne bi tudi tega?! Ampak bojim se, da bi težko našli še tri take modele.